

پرسش‌های حساس در پیمایش و تکنیک‌های مواجهه با آن

معصومه حیدری زهراپور*

چکیده

نظرسنجی‌ها راهی مطمئن و قدرتمند برای جمع‌آوری اطلاعات و آگاهی از نظرها، پنداشت‌ها، گرایش‌ها و حتی باورها و ارزش‌ها و به‌طور کلی آگاهی از چگونه اندیشیدن اذهان عمومی هستند. پرسش‌های حساس را می‌توان پرسش‌هایی دانست که پاسخگو در برابر آنها احساس آسیب‌پذیری می‌کند. از این‌رو با توجه به اهداف پژوهشی لازم است در مطالعات افکارسنجی ابتدا مجموعه آگاهی‌های لازم در مورد جامعه مورد بررسی، بویژه از نظر ویژگی‌های فرهنگی و میزان آگاهی‌های عمومی درباره موضوع مورد مطالعه بررسی و تحلیل شود. نتایج معتبر و قابل اتکا و تفسیرپذیر، در گرو پیش‌بینی حساسیت‌ها و اعتراض‌های احتمالی در پاسخگویان نمونه مورد بررسی است. چگونگی مواجهه با موضوعات حساسیت‌برانگیز در پرسش‌های باز و پرسش‌های بسته با گزینه‌های انتخابی محدود، ملاحظات خاص خود را دارند. به نظر می‌رسد در جامعه‌های آماری مختلف و با توجه به تفاوت‌های فرهنگی، نوع و درجه حساسیت‌ها متفاوت است و در نتیجه ضرورت کسب اطلاعات مقدماتی درباره جامعه مورد بررسی برجسته می‌نماید. در این مطالعه قصد داریم، ضمن شناسایی خطاهای ناشی از پرسش مستقیم موضوعات حساس، به معرفی فنون، شیوه‌ها یا راهکارهایی بپردازیم که در عین پرسیدن پرسش‌های حساس، کمترین خطا و انحراف در نتایج فراهم آید.

کلید واژه‌ها: پیمایش، فنون طراحی پرسش‌های حساس، تکنیک پاسخ تصادفی، تکنیک شمارش آیتم

* کارشناس ارشد مردم‌شناسی، دانشگاه تهران

مقدمه

پیمایش‌ها روش مناسبی برای جمع‌آوری اطلاعات از نمونه‌های بزرگ جمعیتی هستند. نظرسنجی‌ها کاربرد گسترده‌ای در مطالعات علوم اجتماعی و به‌طور خاص در پیمایش‌ها دارند. آنها طیف گسترده‌ای از متغیرها را می‌توانند مورد سنجش قرار دهند و اطلاعات مختلفی برای مطالعات تکمیلی جمع‌آوری کنند، قابلیت تعمیم‌دهی، مقایسه و توسعه دارند و در عین حال هزینه‌هایشان به خوبی قابل مدیریت، کنترل و پیش‌بینی است. همچنین نظرسنجی‌ها می‌توانند اطلاعات مربوط به نگرش‌ها و نظرها را که سنجش آنها با فنون دیگر دشوار است، جمع‌آوری کنند. با وجود این باید توجه داشت که نظرسنجی‌ها فقط تخمینی از جمعیت واقعی ارائه می‌دهند نه اندازه‌گیری دقیق (سالانت^۱ و دیلمن^۲، ۱۹۹۴).

قلب پیمایش و نظرسنجی پرسشنامه است. سرتاسر فرایند اجرای نظرسنجی از نمونه‌برداری، استخدام و آموزش پرسشگران و سرپرست‌ها، برنامه‌نویسی رایانه‌ای و سایر کارهای آماده‌سازی همگی در مکالمه بین پرسشگران و پاسخگویان خلاصه می‌شود. نتایج یک نظرسنجی به شدت وابسته به متن پرسشنامه و گفتگویی است که در فرایند مصاحبه انجام می‌شود (صرف نظر از اینکه مکالمه به واسطه مصاحبه‌کننده یا رایانه انجام شود). از این رو برای به حداقل رساندن خطاهای مربوط به پاسخ‌ها، پرسشنامه پیمایش می‌بایست با حداکثر دقت و به بهترین شیوه طراحی شود (کروزنیک^۳، ۲۰۰۹).

عوامل متعددی بر اعتبار پیمایش‌ها و نظرسنجی‌ها تأثیرگذار هستند در عین حال بیش از هر چیز اعتبار آنها به دقت پاسخ‌ها و اظهارات پاسخگویان وابسته است. یکی از دغدغه‌های پژوهشگران در طراحی پرسشنامه‌ها چگونگی طراحی پرسش‌های حساس است به نحوی که کمترین احتمال امتناع و بی‌پاسخی و بیشترین پاسخ صریح و درست را بتواند داشته باشد.

موضوعات حساس طیف گسترده‌ای از موضوعاتی را دربرمی‌گیرند که پاسخگو

-
1. Salant
  2. Dillman
  3. Krosnick

ادراک کم و بیش تهدیدآمیزی نسبت به آنها دارد. بر این اساس می‌توان گفت که درک حساسیت و میزان تهدید احتمالاً در افراد مختلف متفاوت است و همچنین حساس بودن موضوعات نیز به عوامل زمینه‌ای مختلفی وابسته است. به سخن دیگر درک پاسخگویان از حساس بودن یک موضوع در بین گروه‌ها، قومیت‌ها و فرهنگ‌های مختلف متفاوت است (لنزولت^۱ - مولدرز و همکاران، ۲۰۰۵).

تعریف دقیق حدود و دامنه موضوعات حساس کار ساده‌ای نیست با وجود این در فراتحلیلی که در مورد حساسیت‌سنجی مطالعات مختلف انجام شده است، موضوعاتی که اغلب در زمره موارد حساس شناخته شده‌اند عبارت‌اند از: مطالعات رفتار جنسی، سوء مصرف مواد مخدر و الکل، جرائم جنایی و کلاهبرداری و تقلب، مشکلات اخلاقی، نگرش‌های مربوط به سقط جنین، خودکشی، فعالیت‌ها و نگرش‌های نودوستانه یا پذیرش دیگری، سیاست، مشکلات پزشکی و مشکلات روحی و روانی (لنزولت - مولدرز و همکاران، ۲۰۰۵).

در مجموع، سه تعریف متمایز در پژوهش‌های پیمایشی برای پرسش‌های حساس آمده است: ۱. پرسش‌هایی که وارد حریم خصوصی و شخصی افراد می‌شوند و صحبت درباره آنها تابو دانسته می‌شود، ۲. پرسش‌هایی که باعث ایجاد نگرانی نسبت به پیامدهای احتمالی صداقت و بیان حقیقت می‌شوند و پاسخگو نگران است که اطلاعات وی در اختیار دیگران (مثلاً والدین نوجوان یا سازمان‌های دیگر) قرار گیرد و ۳. پرسش‌های مربوط به مفهوم مطلوبیت اجتماعی، مواردی که از نظر اجتماعی نامطلوب دانسته می‌شود یا پذیرفته نیست، مانند پرسش درباره نقض مقررات و قوانین یا انجام تعهدات مدنی و شهروندی مثل شرکت در انتخابات (تورانو^۲ و یان^۳، ۲۰۰۷).

بسیاری از مسائل مورد علاقه پژوهشگران اجتماعی و رفتاری در حوزه مسائل حساس قرار می‌گیرند، این موضوعات اغلب به مشکلات مهمی مانند بیماری‌های قابل انتقال

---

1. Lensvelt- Mulders

2. Tourangeau

3. Yan

جنسی، تعداد رو به رشد مصرف‌کنندگان جوان مواد مخدر، جرایم خشونت‌آمیز و نبود یکپارچگی و افزایش رفتار ناهماهنگ و ناسازگار در سازمان‌ها می‌پردازند و همچنین موضوعات مربوط به مقبولیت و مطلوبیت اجتماعی و حتی آراء و نظرات سیاسی، مذهبی و قومیتی را در برمی‌گیرند. اندازه‌گیری شیوع این مسائل و پیش‌بینی آنها برای نظریه‌سازی علمی و همچنین سیاستگذاری بسیار مهم است (پیترز^۱، ۲۰۰۵). واقعیت این است که حساسیت یک موضوع بر تمام چرخه پژوهش تأثیر می‌گذارد. کلیه مراحل نمونه‌گیری، طراحی پرسش‌ها و تدوین و تنظیم پرسشنامه، جمع‌آوری داده‌ها، تجزیه و تحلیل و گزارش نتایج با چالش‌ها و مشکلات خاص ناشی از حساسیت موضوع درگیر هستند.

عوامل و آسیب‌های پرسش‌های حساس

ابتدا باید دید چه مشکلاتی در مواجهه با پرسش‌های حساس به وجود می‌آیند و در گام بعدی چه راه‌حل‌ها یا راهکارهایی برای به حداقل رساندن پیامدهای موضوع یا پرسش‌های حساس پرسشنامه قابل استفاده هستند.

۱) عوامل ایجاد حساسیت

سیبر^۲ و استنلی^۳ (۱۹۹۸) در تعریف موضوعات حساس اشاره می‌کنند زمانی موضوعی حساس به نظر می‌رسد که پاسخگو احتمال عواقب اجتماعی یا شخصی بالقوه‌ای را برای خود یا گروهی که خود را نماینده آن می‌داند، در نظر بگیرد. عواقب پاسخ دادن به یک پرسش خاص حساس می‌تواند تهدیدی بیرونی یا کاملاً شخصی باشد. مطالعات نشان می‌دهند که این تهدیدات گاه بیرونی و خارجی هستند، مانند پرسش‌های مربوط به اقدامات غیرقانونی یا انحرافات که احتمال تهدید و محرومیت برای پاسخگو وجود دارد. از طرف دیگر گاهی اوقات این تهدیدها بیشتر جنبه درونی

1. Peeters
2. Sieber
3. Stanley

پرسش‌های حساس در پیمایش و تکنیک‌های مواجهه با آن ❖ ۱۷

دارند بویژه در پرسش‌های مربوط به موضوعاتی که بسیار شخصی هستند و استرس زیادی را به پاسخگو تحمیل می‌کنند و در نتیجه در ذهن پاسخگو با تجربه احساس گناه، شرم و خجالت، تصویری منفی از خودش شکل می‌گیرد. چنین احساساتی، ارتباط بین پاسخگو و مصاحبه‌کننده را مخدوش می‌کند و پاسخگو را در وضعیت تدافعی قرار می‌دهد (لی^۱ و رنزتی^۲، ۱۹۹۳). برای مثال به دلیل رابطه بین HIV و رفتار جنسی، بنا به ذهنیت‌ها و پیشداوری‌های اجتماعی برای پاسخگو دشوار است که به مصاحبه‌کننده توضیح دهد HIV او مثبت است. این همان ننگی است که پذیرش آن به تنهایی دشوار است و حالا قبول انجام رفتار بی‌ثبات جنسی را هم در بردارد چرا که احساس گناه و سرزنش را نیز اضافه خواهد کرد. سیبر همچنین اشاره می‌کند که این موضوع می‌تواند تهدیدی برای گروهی که پاسخگو به آن تعلق دارد یا نماینده آن است، باشد (سیبر، استنلی، ۱۹۹۸).

عوامل متعددی حساسیت موضوع را برای یک گروه اجتماعی مشخص می‌کنند، به‌عنوان مثال؛ عقاید مذهبی، ترجیحات سیاسی یا وضعیت سلسله‌مراتبی از این جمله هستند. در یک مطالعه انجام‌شده در هلند در مورد مسکن و برنامه‌ریزی خانواده‌ها، نگرش‌ها در بین گروه‌های اجتماعی و قومی متفاوت بر حسب زمینه‌های قومی مصاحبه‌گران متفاوت بود. هنگامی که از جوانان اقلیت ترک خواسته می‌شد ترجیحات خود را بیان کنند، پاسخ‌ها با توجه به قومیت مصاحبه‌گران متفاوت بود. زمانی که مصاحبه‌کننده از پس‌زمینه ترک بود، پاسخ‌ها همخوانی و نزدیکی بیشتری با دیدگاه غالب ترکیه داشت (خانواده‌های بزرگتر، استفاده کمتر از روش‌های پیشگیری از بارداری)، وقتی مصاحبه‌کننده هلندی بود، پاسخ‌ها بیشتر با دیدگاه غالب هلندی (خانواده‌های کوچک و استفاده از روش‌های پیشگیری از بارداری) نزدیک بود (سی‌بی‌اس^۳، ۲۰۰۵). بنابراین نگرش‌های متفاوت قومیتی می‌توانند پاسخ‌هایی را به دنبال داشته باشند که مطلوبیت اجتماعی بیشتری دارند.

-
1. Lee
  2. Renzetti
  3. CBS

برای گروه‌های اجتماعی فرودست‌تر، ادراک حساس بودن موضوع بیش از گروه‌های اجتماعی بالاتر است، زیرا گروه‌های اجتماعی پایین‌تر فقدان و محرومیت بیشتری را تجربه می‌کنند. به‌عنوان مثال امریکایی‌های آفریقایی تبار که قبلاً مورد تبعیض قرار گرفته‌اند، تمایل کمتری به مشارکت دارند، این امر منجر به افزایش میزان بی‌پاسخ در گروه امریکایی‌های آفریقایی - امریکایی در مقایسه با گروه امریکایی‌های سفیدپوست می‌شود (جانسون^۱ و ون دی وجر^۲، ۲۰۰۳).

بعضی از موضوعات برای جوانان کمتر از افراد سالخورده حساس هستند؛ مانند موضوعات مربوط به رفتار جنسی یا مصرف مواد مخدر. به‌عنوان مثال در مطالعه‌ای درباره سوء مصرف ماری‌جوآنا؛ در گزارش نظرسنجی تفاوت‌های بین گروهی در ابراز میزان مصرف ماری‌جوآنا یافت شد به نحوی که در آن پاسخ‌های پاسخگویان جوان اغراق‌آمیزتر بود و پاسخ‌های پاسخگویان مسن‌تر تمایل به کم‌نمایی مصرف مواد داشت (برور^۳، ۱۹۹۸).

به‌طور خلاصه می‌توان گفت حساسیت یک موضوع برخاسته از واکنش واقعی پاسخگو به تهدید خارجی یا درونی است که در بین جمعیت‌های مختلف متغیر و متفاوت است. در نتیجه، همه راه‌حل‌هایی که برای به‌دست آوردن تخمین‌های معتبر از پرسش‌های حساس ارائه می‌شود، برای همه گروه‌های پاسخگویان یکسان عمل نمی‌کند و توجه به تمایز بین جمعیت‌ها و زیرجمعیت‌ها ضرورت و اهمیت زیادی دارد.

۲) مشکلات پرسش‌های حساس

اطمینان و اعتبار داده‌های موضوعات حساس از مشکلات نمونه‌گیری، افزایش عدم پاسخگویی و سوگیری و انحراف پاسخ‌ها تأثیر می‌پذیرند. در مطالعه موضوعات حساس می‌بایست مشکلات خاص این موضوعات از قبل پیش‌بینی شوند. این مشکلات بیش از همه به مشکلات نمونه‌گیری و مشکلات کیفیت پاسخ‌ها مربوط می‌شوند.

1. Johnson
2. Van de Vijver
3. Brewer

مشکلات نمونه‌گیری

موضوعات حساس اغلب مستلزم مطالعه مشکلات و دشواری‌های انتخاب و شناسایی جمعیت نمونه است. هنگام پیمایش درباره یک موضوع حساس به دنبال جمعیتی خاص در بین نمونه برگرفته از کل جمعیت هستیم. در اصطلاح به این جمعیت مورد نظر، جمعیت پنهان می‌گویند چرا که فهرست مشخصی از اعضا و تعداد آنها در دسترس نیست. بنابراین نمونه‌گیری تصادفی ساده در چنین مواردی مشکل است. برای مثال زمانی که موضوع مطالعه شرایط و وضعیت زندگی مهاجران غیرقانونی است، پژوهشگر باید راهی برای تماس با مهاجران غیرقانونی پیدا کند (دلی لیو^۱ و همکاران، ۲۰۰۸). علاوه بر این گاه لازم است برای کاهش اثرات افزایش بی‌پاسخی و مشکلات واریانس پاسخ‌ها، حجم نمونه را در پیمایش موضوعات حساس افزایش داد.

افزایش نرخ بی‌پاسخی

هنگامی که در یک نظرسنجی پرسش‌های حساس مطرح می‌گردد، می‌توان انتظار داشت نرخ بی‌پاسخی بالاتر از حد معمول باشد. پاسخگویی که احساس تهدید می‌کند و فرض عواقب نامطلوب را دارند بیشتر عدم مشارکت یا قطع مشارکت در نظرسنجی را نشان می‌دهند و با دشوارتر شدن پرسش‌ها پاسخگویان نسبت به پرسش‌ها حساس‌تر شده و آنها را تهدیدآمیزتر می‌یابند. به این ترتیب توزیع بی‌پاسخی از حالت تصادفی خارج شده و در پرسش‌های حساس جهت‌گیری پیدا می‌کند (لانگ^۲، ۲۰۰۴).

سوگیری پاسخ‌های غیرواقعی^۳

پیمایش درباره موضوعات حساس یا رفتارهای حساس شخصی و رفتارهای انحرافی دشوار است زیرا پژوهشگر باید بر مشکلی غلبه کند که در اغلب

---

1. De Leeuw

2. Lang

3. the evasive answer bias

پژوهش‌ها پنهان می‌ماند اما در طرح موضوعات حساس بر پاسخ‌ها تأثیر می‌گذارد و سوگیری پاسخ‌های غیرواقعی یا پاسخ‌های به لحاظ اجتماعی مطلوب را ایجاد می‌کند (لوبل^۱ و تیبر^۲، ۱۹۹۴). بنابراین در مطالعه موضوعات حساس پژوهشگر باید بداند که نرخ سوگیری و انحراف پاسخ‌ها در داده‌های به دست آمده افزایش می‌یابد. با این حال مشخص نیست در جایی که پاسخ‌گویان پاسخی را می‌دهند که به لحاظ اجتماعی مطلوب‌تر است، آیا سوگیری وجود دارد یا نه.

انحراف و سوگیری ممکن است جزئی باشد، زیرا اگر پاسخ‌گویان احساس کنند که تحت نظارت هستند، تمایل بیشتری وجود خواهد داشت که موارد نامطلوب اجتماعی را کمتر ابراز کنند. تمایل به تنظیم و ویرایش پاسخ‌ها به منظور ارائه تصویری مثبت از خود، یا بهتر نشان دادن خود به مصاحبه‌گر، سوگیری پاسخ‌های غیرواقعی گفته می‌شود (لانگ، ۲۰۰۴).

کم‌نمایی پاسخ‌ها^۳

علاوه بر موارد فوق، گیلهام (ترجمه مهرابی‌زاده و بساک‌نژاد، ۱۳۸۴) در توضیح مشکلات عمومی پرسشنامه‌ها به مواردی اشاره می‌کند که در مورد پرسش‌های حساس اهمیت بیشتری دارند. این موارد شامل برانگیختن پاسخ‌دهندگان و تردید پاسخ‌گویان در مورد عاقبت داده‌ها هستند. در پیمایش موضوعات حساس علاوه بر طراحی مناسب پرسش‌ها و به‌کارگیری فنون لازم، مصاحبه‌کننده می‌بایست مهارت‌های مورد نیاز را از طریق آموزش دریافت کرده باشد و بتواند ضمن درک موقعیت زمانی و مکانی با استفاده از مهارت‌های کلامی و رفتاری بیشترین برانگیزش را در پاسخگو برای گرفتن پاسخ درست به وجود آورد.

تردید پاسخگو نسبت به عاقبت داده‌ها یا عواقب ناشی از آن، از یک سو به ماهیت

1. Lobel
2. Teiber
3. underestimate

پرسش‌های حساس در پیمایش و تکنیک‌های مواجهه با آن ❖ ۲۱

پرسش حساس و نحوه پرسش آن و از سوی دیگر به ادراک شناختی و تجربیات و آگاهی‌ها و زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی پاسخگو مربوط می‌شود. چالش تردید نسبت به عاقبت داده‌ها، موضوعی عمومی برای همه پرسشنامه‌هاست اما در مورد پرسش‌های حساس شدت و گستره بیشتری دارد و می‌تواند عدم تمایل به مشارکت در پاسخگویی، انصراف از ادامه مصاحبه و افزایش موارد بی‌پاسخ و کم‌نمایی پاسخ‌ها را در پی داشته باشد. منظور از کم‌نمایی این است که پاسخگو چیزی را کمتر، ناچیزتر یا بی‌اهمیت‌تر از واقعیت نشان دهد. برای مثال در پاسخ به میزان سوء مصرف مواد مخدر یا دفعات نقض قوانین رانندگی یا احتمال شرکت در انتخابات، پاسخگو میزانی کمتر از واقعیت را بیان می‌کند.

راهکارها

چگونگی مواجهه با موضوعات حساس و تدوین پرسشنامه مناسب برای سنجش چنین موضوعاتی مستلزم به‌کارگیری تدابیر و ملاحظات دقیق و همه‌جانبه است. با توجه به اهمیت این موضوعات در مطالعات اجتماعی، شناسایی و ارائه راهکارهای مناسب برای طرح پرسش‌های حساس به نحوی که کمترین خطا و بیشترین دریافت پاسخ درست را در برداشته باشد، از دغدغه‌های مهم متخصصان و پژوهشگران این حوزه بوده است. از زمان شکل‌گیری و رواج نظرسنجی‌ها و نمایان شدن سودمندی آنها در ابعاد مختلف، مطالعات متعدد و پیوسته‌ای درباره چگونگی سنجش موضوعات حساس و طراحی پرسش‌های حساس انجام شده است. راهکارهای ارائه شده تنها محدود به طرح پرسش‌های نیست و مجموعه‌ای از تدابیر شامل انتخاب و تحدید موضوع، شناسایی جامعه آماری مناسب و انتخاب روش نمونه‌گیری و حجم نمونه لازم، مسائل مربوط به موقعیت و شرایط مصاحبه و مصاحبه‌کننده و درک اقتضائات فرهنگی جامعه را نیز دربرمی‌گیرد. اما هدف اصلی این نوشتار راهکارهای ارائه شده در طراحی و تدوین پرسشنامه و پرسش‌های حساس است. این راهکارها شامل تدابیر مربوط به تدوین و تنظیم پرسش‌ها و اجرای آنها، جلب اعتماد و مشارکت پاسخگو و تکنیک‌های خاص طراحی پرسش‌های حساس می‌شود که به آنها می‌پردازیم.

(۱) توصیه‌های ارائه شده در طراحی پرسش‌های حساس

در زمینه طراحی پرسشنامه مجموعه‌ای از مهم‌ترین توصیه‌های عمومی وجود دارند که در مورد پرسش‌های حساس نیز با دقت و لحاظ اهمیت بیشتری در نظر گرفته می‌شوند این موارد به‌طور خلاصه عبارت‌اند از (کروزنیک، ۲۰۰۹)؛

- استفاده از کلمات ساده و آشنا (اجتناب از اصطلاحات فنی، تکیه کلام گروه‌ها یا صنوف خاص و اصطلاحات عامیانه)

- استفاده از ترکیب و جمله‌بندی ساده در تدوین عبارات

- پرهیز از به‌کاربردن کلمات یا عبارات مبهم و استفاده از کلماتی که برای همه افراد معنی مشابهی داشته باشد.

- جمله‌بندی مفاهیم به‌طور خاص، دقیق و مشخص به جای کلی‌گویی و استفاده از مفاهیم انتزاعی

- کامل و منحصر به فرد بودن گزینه‌های پاسخ

- اجتناب از پرسش‌های دارای سوگیری که پاسخگویان را به جوابی خاص هدایت می‌کند.

- پرهیز از پرسش‌های دوسویه بدین معنی که فقط در مورد یک چیز در یک زمان پرسش شود.

- اجتناب از پرسش‌های نفی در نفی (دارای نفی دوگانه)

افزون بر توصیه‌های ارائه شده برای طراحی پرسش‌ها، ملاحظات دیگری نیز باید در نظر گرفته شود. ملاحظات زیر به بهینه‌سازی پرسش‌ها و پرسشنامه و پاسخ‌گیری بهتر کمک می‌کند (تورانو و همکاران، ۱۹۹۷):

- پرسش‌های اولیه باید آسان و دلپذیر باشد و بین پاسخگو و پرسشگر ارتباط برقرار کند.

- پرسش‌های اولیه باید به صراحت در مورد همان موضوعی باشد که پیش از مصاحبه به پاسخگو توضیح داده شده است.

- پرسش‌های هم‌موضوع باید با هم گروه‌بندی شوند.

پرسش‌های حساس در پیمایش و تکنیک‌های مواجهه با آن ❖ ۲۳

- پرسش‌های موضوع مورد نظر باید از کلی به خاص مرتب شوند.
- پرسش‌های حساسی که ممکن است برای پاسخگو ناراحت‌کننده باشند، در انتهای پرسشنامه قرار داده شوند.
- فیلترهای پرسش‌ها بایستی با دقت انتخاب شوند.
- علاوه بر موارد یاد شده برای حساسیت‌زدایی پرسش‌های حساس، راهکارها و تدابیر دیگری را می‌توان در نظر گرفت:
- جامعیت گزینه‌های پاسخ: جامعیت گزینه‌ها در پرسش‌های حساس از آن جهت حائز اهمیت است که احتمال از دست رفتن هرگونه پاسخ احتمالی را به حداقل برساند. در جایی که پاسخ‌ها فاقد جامعیت و دربرگیری مناسب باشند یا تنها به حالت‌های قطبی اکتفا شده باشد و گزینه‌های میانی و بینابین در نظر گرفته نشده باشند، پاسخگو ناچار به انتخاب بین گزینه‌های محدود و غالباً قطبی است. در این وضعیت شانس مساوی انتخاب گزینه‌ها از دست می‌رود و نرخ بی‌پاسخ افزایش می‌یابد اما به نظر می‌رسد بی‌پاسخی در گزینه‌های حساس و فاقد مطلوبیت اجتماعی بیشتر باشد.
- استفاده از عبارات توضیحی: عبارات توضیحی در ابتدای پرسش با هدف ملموس و عادی‌سازی موضوع یکی از این راهکارهاست. این مقدمه کوتاه دشواری و امتناع از ابراز پاسخ را کاهش می‌دهد. برای مثال در پرسش از ورود غیرقانونی به کشور، این توضیح داده می‌شود که «بسیاری از مهاجران به خاطر خطرات و مشکلاتی که در کشورشان (به دلایل مختلف) متوجه آنها یا خانواده آنها بوده ناچار شده‌اند از راه‌های دیگری از کشور خارج شوند»، بعد از این عبارت، وضعیت مربوط به پاسخگو پرسیده می‌شود.
- استفاده از عبارات و توضیحات موقعیتی: این توضیحات امکان بازسازی موقعیت یا فضای مورد پرسش را در ذهن پاسخگو فراهم می‌آورد و سپس از وی خواسته می‌شود بگوید که در چنین شرایط فرضی چه رفتار یا حتی قضاوتی خواهد داشت. برای مثال در پرسش‌های مربوط به نقض قوانین و مقررات یا حتی نقض هنجارها می‌توان از این راهکار به خوبی استفاده کرد. مثال: «فرض کنید برای انجام کاری در یکی از سازمان‌ها یا ادارات ماه‌ها در رفت‌وآمد و انتظار بوده‌اید و کسی پیشنهاد می‌کند با پرداخت پول کمی به سرعت کار شما را راه می‌اندازد، آیا احتمال دارد این پیشنهاد را قبول کنید؟».

● انتخاب دقیق کلمات و عبارات: در پرسش‌های حساس هر کلمه و واژه می‌تواند بار ارزشی خاصی را به پاسخگو منتقل نماید و بر پاسخ دریافتی تأثیر بگذارد. از این رو، به دقت بایستی به خنثی و بی‌طرفی واژه‌های انتخابی توجه داشت. برای مثال به جای نوشیدن شراب می‌توان از عبارت نوشیدنی‌های حاوی الکل در مقابل نوشیدنی‌های غیرالکلی استفاده کرد یا به جای قانون‌شکنی از عبارت نادیده گرفتن قواعد و مقررات و به جای رشوه از پرداخت پول برای راه افتادن کار.

در عین حال انتخاب کلمات و عبارات باید با توجه به سطح آگاهی و دانش جامعه مورد مطالعه صورت گیرد. بدین معنی که هر یک از گزینه‌های پاسخ باید برای پاسخگویان کاملاً قابل فهم باشد و مانع از القای حس نادان بودن یا عقب‌ماندگی در پاسخگو شود. برای مثال چنانچه قرار است در مورد میزان استفاده از روش‌های پیشگیری از بارداری (که مستلزم نام بردن از واژه‌های تخصصی است) در نقاط مختلف کشور با سطح سواد و فرهنگ‌های مختلف، مطالعه‌ای انجام شود، با توجه به شرایط جامعه مورد مطالعه، تدوین و تنظیم پرسش‌ها در هر منطقه متفاوت خواهد بود. در عین حال باید توجه داشت که کلیت و مشابهت مفاهیم مورد بررسی از دست نرود.

● توجه به مقتضیات فرهنگی جامعه مورد بررسی: حساسیت یک موضوع به شدت با ارزش‌ها و هنجارهای جامعه در ارتباط است. چه بسا آنچه در یک فرهنگ تابو دانسته می‌شود در فرهنگ دیگر آشکارا مورد بحث و نظر قرار گیرد. برای مثال در برخی جوامع صحبت درباره روابط جنسی و حدود و انواع آن به راحتی انجام می‌شود ولی در برخی جوامع این موضوعات به شدت خصوصی و صحبت درباره آنها تابو محسوب می‌شود. همچنین در جوامعی که امر دینی و مقدس اهمیت و اولویت دارد، در طراحی پرسش‌ها باید دقت نظر بیشتری در استفاده از واژه‌هایی مثل شرعی، دینی و مانند آن داشت، چرا که احتمال سوگیری در پاسخ‌ها را ایجاد می‌کنند. برای مثال در بررسی محرک رفتاری پاسخگویان هنگامی که عمل به وظیفه شرعی در مقابل عمل به وظیفه ملی قرار داده می‌شود، در یک فرهنگ مذهبی واژه شرع به طور پنهان بر اولویت انتخابی تأثیر خواهد گذاشت.

پرسش‌های حساس در پیمایش و تکنیک‌های مواجهه با آن ❖ ۲۵

● خط سیر طراحی پرسش‌ها: در تدوین پرسش‌های پرسشنامه حساس، خط سیر پرسش‌ها و طراحی آنها باید به نحوی باشد که به تدریج اعتماد لازم را برای پاسخ به پرسش یا پرسش‌های حساس در پاسخگو ایجاد کند و با رسیدن به پرسش‌های حساس، پاسخگو آمادگی ذهنی لازم برای قرار گرفتن در این فضا و ارائه پاسخ درست را داشته باشد. برای مثال در پرسشنامه مربوط به اعتیاد و مصرف مواد اعتیادآور، اگر قرار است رفتار فرد در این حوزه مورد پرسش قرار گیرد نباید پرسش‌های پیش از آن عوارض نامطلوب اعتیاد را مورد تأکید قرار دهد و یا حاوی القائات یا قضاوت‌های منفی در این زمینه باشد. همچنین برای آگاهی از نظرات و تمایلات سیاسی افراد، روند پرسش‌ها و عبارات مورد استفاده باید به گونه‌ای باشد که فاقد هرگونه تحقیر یا توهین مستقیم یا غیرمستقیم به نظرها یا گرایش‌های سیاسی مختلف باشد و در طول پرسشنامه این روند حفظ شود.

● ارجاع به نظر کارشناسان یا افرادی که دارای مقبولیت اجتماعی هستند: در برخی پرسش‌های حساس که قرار است رفتار یا نظر افراد در یک حوزه خاص مورد سنجش قرار گیرد می‌توان از راهکار ارجاع به نظر کارشناسان مورد قبول استفاده کرد. برای مثال در مورد نوشیدن الکل می‌توان این توضیح را ابتدای پرسش اضافه کرد که «برخی از پزشکان معتقدند نوشیدن مشروبات الکلی برای بدن فوایدی هم دارد، آیا شما نوشیدنی الکی مصرف می‌کنید؟».

۲) فرایند اجرای مصاحبه

انجام مصاحبه و طرح پرسش‌ها به‌طور خلاصه شامل مراحل زیر است که همه نظرسنجی‌ها اعم از موضوعات حساس یا غیرحساس را دربر می‌گیرد:

- توضیح موضوع، هدف و اطلاعات اولیه به زبانی ساده
- جلب مشارکت
- کسب موافقت برای پرسیدن پرسش‌ها
- حفظ مشارکت و تمایل به پاسخگویی و ارائه پاسخ درست از سوی

پاسخگویان در طول اجرای مصاحبه

هر چهار مرحله مستلزم کار شناختی پیچیده‌ای است، طیف گسترده‌ای از انگیزه‌ها ممکن است پاسخگو را تشویق به پاسخ‌دهی یا از پاسخ‌دهی منصرف کنند. بنابراین این فرایند می‌بایست با در نظر گرفتن جزئیات شناختی و ادراکی انجام پذیرد و انگیزه خوشایند و تمایل به مشارکتی با کیفیت را در پاسخگو فراهم آورد.

در عین حال اجرا و طرح پرسش‌های حساس ملاحظات و تدابیر ویژه‌ای را نیاز دارد. پرسش‌های حساس باید در شرایط خنثی و غیراحساسی بیان شوند. موقعیت و مکان مناسب مصاحبه لازم است از قبل پیش‌بینی شود. همچنین تأثیرات احتمالی حضور دیگران بر پاسخ‌ها به هنگام مصاحبه باید پیش‌بینی و راهکار مناسب برای آن در نظر گرفته شود.

تحلیل فرایند اجرای نظرسنجی‌های حاوی پرسش‌های حساس نشان می‌دهد که مهارت‌های ارتباطی پرسشگر و آموزش‌های تخصصی وی و همچنین در مورد بعضی از موضوعات حساس، قومیت، جنس، سن و وضعیت ظاهری پرسشگر می‌تواند در پاسخ‌دهی پاسخگویان و احساس تهدید یا حساسیت نسبت به موضوع تأثیرگذار باشند (رازینسکی^۱ و همکاران، ۱۹۹۹).

۳) جلب اعتماد و مشارکت

جلب اعتماد پاسخگو در جریان پاسخ‌دهی یک روند تدریجی است و مجموعه‌ای از عوامل و شرایط بیرون پرسشنامه و درون و محتوای پرسشنامه را دربرمی‌گیرد. شرایط بیرون پرسشنامه به فضا و زمان و مکان مصاحبه و نحوه اجرا و همچنین معیارهای انتخاب مصاحبه‌گر از نظر ویژگی‌های شکلی و فردی و مهارت‌های حرفه‌ای وی مربوط می‌شود. مسائل مربوط به پرسشنامه شامل محتوا و تدوین پرسش‌ها و چگونگی تنظیم پرسشنامه است.

پژوهشگران راه‌های مختلفی را می‌توانند برای کاهش مشکلات و دشواری‌های پرسش‌های حساس به کارگیرند. مهم‌ترین روش‌های عمومی کاهش اثرات مشکلات پرسش‌های حساس در پیمایش عبارت‌اند از:

---

1. Rasinski

- تأکید بر اهمیت همکاری پاسخگو
  - افزایش احساس و درک حفاظت از حریم خصوصی از سوی پاسخگو
  - تنظیم پرسشنامه و پرسش‌های خاص به‌طوری که کمترین تهدید را داشته باشند.
  - چنانچه پژوهشگر فکر می‌کند موضوع به حدی تهدیدکننده است که پاسخگو از دادن پاسخ واقعی امتناع خواهد کرد، بهتر است فنون دیگری را برای انجام پیمایش انتخاب کند (مانند پرسشنامه‌های خودابراز).
  - در شرایط بسیار دشوار جمع‌آوری اطلاعات اضافی از منابع دیگر مانند اطلاعات ثبتی هویت توصیه می‌شود (سادمن^۱ و بردبورن^۲، ۱۹۸۲).
- پژوهشگر می‌تواند ابزارهای مختلفی را برای جلب مشارکت و اعتماد پاسخگو به کار گیرد. طراحی مقدمه‌ای مناسب برای پرسشنامه نظرسنجی به‌منظور متقاعد کردن پاسخگویان به همکاری از جمله این راهکارهاست. فراتحلیل انجام شده بر روی مصاحبه‌های تلفنی در نظرسنجی‌های مختلف نشان می‌دهد که این مقدمه در جلب مشارکت پاسخگو تأثیر داشته و نرخ بی‌پاسخی را کاهش داده است (دلی لیو و همکاران، ۲۰۰۷). مقدمه یا نامه آغازین می‌بایست این موارد را دربرگیرد: هدف مطالعه، آنچه قرار است با نتایج مطالعه انجام شود، پژوهش توسط کجا یا چه کسانی انجام می‌شود، دستورالعمل حفظ حریم خصوصی، مدت زمان انجام مصاحبه برای آنکه پاسخگو به زمانی که قرار است اختصاص دهد آگاه باشد و آدرسی که پاسخگو بتواند پرسش‌های احتمالی خود را با آن در میان بگذارد. در پایان مصاحبه چنانچه دادن پاداش یا هدیه در مشارکت پاسخگو مؤثر باشد، می‌تواند وعده داده شود (دلی لیو و همکاران، ۲۰۰۸).

۴) فنون طرح پرسش‌های حساس

شاید بتوان گفت به‌دست آوردن حداکثر پاسخ درست مهم‌ترین دغدغه پژوهشگران در پیمایش‌هاست. بررسی موضوعات حساس به‌دلیل اهمیت اطلاعاتی که در اختیار ما قرار می‌دهند مستلزم به‌کارگیری شیوه‌ها و روش‌های خاصی در طراحی پرسش‌ها و

---

1. Sudman
2. Bradburn

اجرای پیمایش است به نحوی که کمترین خطا در داده‌ها و نتایج بروز کند. طی دهه‌های گذشته پژوهشگران فنون متعددی را برای بررسی موضوعات حساس طراحی و پیشنهاد کرده‌اند. این فنون در جهت دقت و سهولت اجرای بیشتر به تدریج تکامل یافته‌اند. روشن است که هریک از این فنون مشکلات و مزایای خاص خود را دارند. پژوهشگران با فراتحلیل نتایج پیمایش‌های انجام شده با تکنیک‌های مختلف به مقایسه نتایج و میزان خطای هریک پرداخته‌اند و انتخاب فنون متناسب با موضوع بررسی را در به دست آوردن نتایج مطمئن‌تر حائز اهمیت می‌دانند. در تمامی فنون پیشنهادی، حفاظت از حریم خصوصی افراد، اصل اولیه نظرسنجی است.

رویکرد اتفاقی^۱

این رویکرد مبتنی بر فرض احتمالی بودن رویداد نامطلوبی است که قصد سنجش آن را داریم بدین معنی که آیا پاسخگو اتفاقاً یا احیاناً عمل نامطلوب مشخصی را انجام داده است یا نه. بارتون^۲ (۱۹۵۸) مثال پرسش درباره قتل همسر را مطرح می‌کند. به این ترتیب که در پرسش مستقیم از پاسخگو پرسیده می‌شود: «آیا اتفاقاً همسر خود را کشته‌اید؟» (گیلهم، ترجمه مهرابی‌زاده و بساک‌نژاد، ۱۳۸۴). مثال‌های ملموس‌تر عبارت‌اند از: «آیا اتفاقاً مواد مصرف کرده‌اید؟»، «آیا اتفاقاً در اعتراضات خیابانی حضور داشته‌اید؟».

کارت شماره‌گذاری شده^۳

شیوه کارت شماره‌گذاری شده در واقع شکل کامل‌تری از رویکرد اتفاقی است. در این شیوه پس از طرح پرسش، کارتی در اختیار پاسخگو گذاشته می‌شود که حاوی پاسخ‌های شماره‌گذاری شده است و از پاسخگو خواسته می‌شود فقط شماره پاسخی را که انتخاب کرده است، بگوید. به سخن دیگر در این شیوه احساس شرم پاسخگو از به زبان آوردن و اظهار مستقیم رفتار نامطلوب کاهش می‌یابد. در مورد مثال بارتون

1. casual approach
2. Barton
3. the numbered card

(۱۹۵۸) این بار از پاسخگو خواسته می‌شود اعداد روی کارت یا کارت‌ها را بخواند و عدد مناسب را درباره آنچه برای همسرش رخ داده بگوید: ۱. مرگ طبیعی، ۲. من او را کشته‌ام و ۳. سایر(چه؟). قبل از ادامه کار باید کارت از پاسخگو گرفته شود.

رویکرد هرکسی^۱

در این رویکرد این فرض مطرح می‌شود که احتمال انجام رفتار نامطلوب مشخص برای هرکسی وجود دارد و دیگران هم اینگونه هستند. به این ترتیب احتمال می‌رود پاسخگو کمتر احساس منحصر به فرد بودن در انجام رفتار نامطلوب داشته باشد و تمایل به ابراز پاسخ درست افزایش یابد. بارتون (۱۹۵۸) در بیان فنون طرح پرسش‌های حساس مثال قتل همسر را در قالب این شیوه چنین مطرح می‌کند: «احتمالاً این روزها شنیده‌اید که بسیاری از افراد همسرشان را کشته‌اند؛ آیا شما هم همسر خود را کشته‌اید؟».

برای مثال در مورد نقض قوانین راهنمایی و رانندگی: «همانطور که می‌دانید خیلی از افراد قوانین مربوط به طرح ترافیک را نادیده می‌گیرند، آیا شما تا به حال این قانون را نقض کرده‌اید؟».

مثال شرکت در انتخابات: «بسیاری از افراد در انتخابات اخیر شرکت نکرده‌اند، آیا شما در این انتخابات شرکت کردید؟».

رویکرد سایر افراد^۲

در این تکنیک برخلاف شیوه‌های قبل، ابتدا وقوع امر نامطلوب یا موضوع حساس در بین سایر افراد یا دیگران مورد پرسش قرار می‌گیرد سپس در مورد خود فرد پرسش مطرح می‌شود. طرح پرسش در دو بخش و پرسش درباره خود فرد پس از پرسش درباره دیگران، می‌تواند به پاسخگو برای ابراز پاسخ درست آمادگی و احتمالاً راحتی بیشتری بدهد. بارتون (۱۹۵۸) مثال قتل همسر را در این شیوه چنین مطرح می‌کند: «آیا کسی را می‌شناسید که

-
1. the everybody approach
  2. the other people approach

همسرش را کشته باشد؟؛ خود شما چطور؟» (گیلهم، ترجمه مهرابی‌زاده و بساک‌نژاد، ۱۳۸۴).
مثال پرداخت مالیات: «آیا کسی را می‌شناسید که مالیات خود را پرداخت نکند؟
خود شما چطور؟».

در مورد مصرف مواد مخدر نیز می‌توان شیوه فوق را به خوبی به کار گرفت: «آیا در
اطرافیان خود کسی را می‌شناسید که مواد مخدر مصرف کند؟ خود شما چطور؟».

شیوه رأی مخفی^۱

مهم‌ترین ویژگی این شیوه برخورداری افراد از حق ناشناس ماندن است. اجرای این
شیوه تاحدودی شبیه شیوه رأی‌گیری‌های انتخاباتی است. ابتدا پرسشگر توضیحات
ابتدایی را به پاسخگو یا پاسخگویان ارائه می‌کند سپس به آنها می‌گوید که حق ناشناس
ماندن آنها محترم شمرده می‌شود و خود آنها شخصاً باید پاسخ هر پرسش را بنویسند و
آن را در پاکت دربسته قرار دهند و پاکت را در حضور همه در صندوق رأی مخفی که
به وسیله پرسشگر حمل می‌شود، بیاندازند.

این شیوه در موقعیت‌هایی که تعداد زیادی از پاسخگویان نمونه مورد بررسی در
یک مکان حضور دارند مثل مدرسه یا دانشگاه به خوبی قابل اجراست. همچنین برای
موضوعاتی که احتمال دارد پاسخگو از اظهار آنها دچار شرم و خودداری شود،
جواب‌گیری با سهولت بیشتری انجام می‌شود مانند روابط جنسی و چگونگی آن،
سوء مصرف مواد مخدر و ارتکاب جرم.

تکنیک کینسی^۲

تکنیک کینسی به شدت به انتخاب مناسب پرسشگر و مهارت و آموزش دیدگی وی
وابسته است. پرسشگر در وضعیت چهره به چهره به چشمان پاسخگو خیره می‌شود و
با زبانی ساده و قابل فهم، به طور مستقیم و شفاف و قاطعانه پرسش را مطرح می‌کند.

1. the sealed ballot technique
2. the kinsey technique

پرسش‌های حساس در پیمایش و تکنیک‌های مواجهه با آن ❖ ۳۱

بارتون توضیح می‌دهد که پرسشگر باید چنان وانمود کند که احتمال دارد هر کاری از هر کسی سر بزند. «آیا تا به حال همسرت را کشتی؟». مهارت مصاحبه‌گر و طراحی مناسب پرسش و فراهم بودن شرایط زمانی و مکانی مناسب برای مصاحبه به کاهش جنبه تهدیدآمیز پرسش کمک می‌کند (یان، ۲۰۱۶).

مثال مصرف نوشیدنی الکلی: «آیا تا به حال نوشیدنی الکلی مصرف کرده‌اید؟». در مورد شرکت در اعتراضات یا اعتصابات نیز می‌توان پرسش را با توجه به شیوه کینسی به این صورت طرح کرد: «آیا تا به حال در اعتصابات صنفی شرکت کرده‌اید؟»

دسته‌بندی کارت‌ها^۱

پاسخگو با انتخاب کارت تصویری مناسب، پاسخ خود را ابراز می‌کند. فرض بر این است که استرس و فشار ناشی از به زبان آوردن پاسخ با این روش کمتر می‌شود و پاسخگو اجباری برای اظهار کلامی آنچه که در او احساس شرم یا نگرانی می‌کند، ندارد. تعدادی کارت تصویری در اختیار پاسخگو قرار داده می‌شود و از وی خواسته می‌شود بعد از شنیدن پرسش کارتی را که بیشترین ارتباط و نزدیکی را با پاسخ مورد نظر او دارد انتخاب کند (والدن^۲، ۱۹۹۶). همچنین شیوه دیگر اجرای این فن به این صورت است که یک یا چند کارت تصویری در مقابل پاسخگو قرار داده می‌شود و از او پرسیده می‌شود «وقتی به این تصویر یا تصاویر نگاه می‌کنید چه چیزی به ذهنتان خطور می‌کند؟» (بارتون، ۱۹۵۸ به نقل از یان، ۲۰۱۶).

پاسخ تصادفی^۳

هدف این تکنیک مخفی ماندن پاسخ و افزایش انگیزه پاسخگو برای ارائه جواب صحیح است. این روش بویژه در پرسش‌هایی که به حریم شخصی و خصوصی

-
1. the projective technique
  2. walden
  3. randomized response technique

افراد مربوط می‌شوند، به کار می‌رود. تکنیک پاسخ تصادفی احساس شرم و خجالت را در پاسخ به پرسش‌های حساس کاهش می‌دهد و اثرات احتمالی حضور دیگران بر ویرایش پاسخ‌ها از سوی پاسخگو را کم می‌کند، در نتیجه قابلیت اطمینان داده‌ها افزایش می‌یابد (وارنر^۱، ۱۹۶۵).

در این روش از یک دستگاه انتخاب تصادفی یا در شکل ساده‌تر آن از یک جعبه یا کیسه مهره‌های آبی و قرمز و مجموعه کارت‌های پرسش استفاده می‌شود. بر روی هر کارت دو پرسش نوشته شده است. یکی از سؤالات درحقیقت هیچ ارتباطی به موضوع بررسی ندارد و درواقع پرسشی کاملاً بی‌خطر و غیرحساس است و دیگری پرسش حساس مرتبط با موضوع است. جواب پرسش‌ها با گزینه‌های بلی یا خیر داده می‌شود. توزیع آماری پرسش غیرحساس از پیش برای پژوهشگر مشخص است.

فرایند اجرا به این ترتیب است که مصاحبه‌کننده کارت‌های شماره‌گذاری شده را به ترتیب به پاسخگو می‌دهد. به پاسخگو توضیح داده می‌شود که با استفاده از دستگاه انتخاب تصادفی یا جعبه مهره‌ها یکی از دو پرسش نوشته شده بر روی هر کارت را با گفتن بله یا خیر پاسخ دهد. در روش استفاده از مهره‌های رنگی پاسخگو دست خود را در جعبه یا کیسه مهره‌ها می‌کند و بعد از به هم زدن آنها، بدون نگاه کردن به مهره‌ها یکی را انتخاب می‌کند و بدون آنکه به مصاحبه‌کننده نتیجه انتخاب تصادفی را بگوید، با توجه به رنگ مهره به پرسشی که بر روی کارت با آن رنگ مشخص شده پاسخ می‌دهد. در روش استفاده از دستگاه انتخاب تصادفی پاسخگو دکمه روی دستگاه را فشار می‌دهد و بر حسب شماره نشان داده شده به پرسشی که با آن شماره روی کارت نوشته شده است، پاسخ می‌گوید. طی این مرحله مصاحبه‌کننده اطلاعی از عبارت انتخاب‌شده‌ای که پاسخگو به آن جواب می‌دهد، ندارد و فقط پاسخ مثبت یا منفی پاسخگو را دریافت می‌کند. به سخن دیگر مصاحبه‌کننده نمی‌داند جواب بله یا خیر به کدام یک از دو عبارت نوشته شده بر روی هر کارت است.

پرسش غیرحساس و غیرمرتبط با موضوع بررسی در اکثر مطالعاتی که با این روش انجام شده است یک پرسش واحد با توزیع آماری مشخص است مانند «آیا شما متولد دی ماه هستید؟».

تکنیک انتخاب تصادفی که وارنر (۱۹۶۵) آن را معرفی کرد، توسط سایر پژوهشگران با هدف ایجاد احساس امنیت بیشتر، کامل‌تر و دقیق‌تر شد و فهرست دقیقی از پرسش‌های و طیف‌ها تهیه گردید (فاکس^۱ و ترسی^۲، ۱۹۸۶). همچنین کوک^۳ (۱۹۹۰) با ایجاد تغییرات مناسب، این تکنیک را در مطالعات روان‌شناختی وارد ساخت که تحت عنوان روش کارت کوک شناخته می‌شود. نتیجه فراتحلیل انجام شده بر روی ۳۸ مطالعه نشان می‌دهد که تکنیک پاسخ تصادفی به‌طور قابل توجهی پاسخ‌های متأثر از مطلوبیت اجتماعی را کاهش می‌دهد (لنزولت - مولدرز و همکاران، ۲۰۰۵). با این حال این احتمال وجود دارد که پاسخگویان قادر به درک این روش نباشند و این امر باعث شود که دستورالعمل را دنبال نکنند.

شیوه شمارش پرسش‌ها^۴

شیوه شمارش پرسش‌ها از برخی جهات شبیه به شیوه پاسخ تصادفی است، با این تفاوت که احتمالاً کمتر باعث سردرگمی پاسخگو می‌شود (درویتکور^۵ و همکاران، ۱۹۹۱). در این شیوه نمونه را به‌طور تصادفی به دو گروه تقسیم می‌کنند که یکی از آنها گروه کنترل است. دو مجموعه پرسش برای پاسخگویان در نظر گرفته می‌شود که تنها در پرسشی که دربردارنده موضوع حساس است، با هم متفاوت هستند. در صورت محدود بودن تعداد پرسش‌ها، پرسشنامه را می‌توان با مصاحبه اجرا نمود اما در جایی که تعداد پرسش‌ها زیاد و عبارات طولانی هستند، پرسشنامه‌های خود اظہار مناسب‌ترند.

-
1. Fox
  2. Tracy
  3. Kuk
  4. item count technique
  5. Droitcour

در پژوهش‌های نژادی و سیاست ملی که در سال ۱۹۹۱ در امریکا انجام شده است، پرسشگر چند پرسش یا عبارت را که ممکن است مردم را ناراحت یا عصبانی کند، برای پاسخگو می‌خواند و از او می‌خواهد که پس از خواندن موارد بگوید چقدر این موارد او را ناراحت یا عصبانی کرده است (بدون اینکه بگوید از کدام یک از موارد، فقط بگوید چقدر). در مجموعه دوم پرسش‌ها، پرسش حساس که درصدد بررسی آن هستیم به موارد قبلی اضافه شده است. تفاوت بین نتایج گروه اول و دوم مربوط به پرسش حساس اضافه شده و بیانگر نظرهای ابراز شده درباره آن است (ایمای^۱ و همکاران، ۲۰۱۰).

در برخی نمونه‌های پژوهشی طراحی پرسش‌های با رویکرد شمارش پرسش‌ها به این صورت است که چند عبارت پرسشی کوتاه فاقد حساسیت که پاسخگویان به راحتی به آن پاسخ می‌دهند، از پاسخگویان پرسیده می‌شود و پاسخگو فقط تعداد کل مواردی را که مثبت هستند می‌گوید (بدون اشاره به اینکه به کدام مورد مربوط است). در گروه دیگر نمونه، پرسش حساس مورد نظر نیز به این عبارات اضافه می‌شود و مجموع موارد مثبت را از پاسخگو می‌پرسد (دالتون^۲ و همکاران، ۱۹۹۴). روش تجزیه و تحلیل آماری تقریباً مانند شیوه قبلی است و اختلاف میانگین مشاهده شده مربوط به پرسش حساس اضافه شده است. چنانچه پرسش‌های مناسبی انتخاب شوند، بدون استفاده از پرسش مستقیم می‌توان برآورد مربوط به پرسش حساس را به دست آورد.

در روش تعداد پرسش‌ها نیز مانند پاسخگویی تصادفی احتمال خطای نمونه‌گیری و نیاز به افزایش حجم نمونه و نمونه‌گیری اضافی وجود دارد. به این معنی که اندازه نمونه‌های بزرگ‌تری مورد نیاز است. فراتحلیل انجام شده بر روی پژوهش‌هایی که از این شیوه استفاده کرده‌اند، نشان می‌دهد که روش شمارش پرسش‌ها اغلب بازده بهتری در گزارش رفتارها یا نگرش‌های مطلوبیت اجتماعی نسبت به پرسش مستقیم دارد. در عین حال، مواردی که تفاوت بین دو گروه ملاحظه نمی‌شود، می‌تواند به این دلیل باشد که پرسش مربوط به مطلوبیت اجتماعی از شکل مستقیم خارج نشده است (کروزنیک، ۲۰۰۹).

1. Imai
2. Dalton

ملاحظات اضافی

سالانت و دیلمن (۱۹۹۴) تأکید می‌کنند همواره باید در نظر داشت که مشارکت در نظرسنجی یک رویداد داوطلبانه و مستلزم تشویق پژوهشگر برای مشارکت بدون اعمال فشار است. روشن است که هرگونه اعمال فشار یا شرایطی که باعث القای احساس غیر تصادفی بودن و هدفمند انتخاب شدن به پاسخگو گردد، به صورت یک منبع اضافی ایجاد حساسیت در پاسخگو عمل می‌کند. همچنین ضرورت زمان‌دهی مناسب به پاسخگو در پرسش‌هایی که ارائه پاسخ دقیق نیازمند فرصت است، بایستی مورد توجه قرار گیرد. در این پرسش‌ها تغییرات زمانی می‌توانند در فرایند پاسخ‌دهی و همچنین ارائه پاسخ‌های قابل پیش‌بینی و دارای جهت‌گیری و ساده‌سازی نابه‌جای مفاهیم تأثیرگذار باشند.

در نظرسنجی موضوعات حساس، پرسشنامه نباید طولانی و سنگین باشد. همچنین طولانی بودن عبارات باعث از دست رفتن پاسخگو در اطناب کلام می‌شود (کروزنیک، ۲۰۰۹).

در جایی که سنجش موضوع حساس با تکنیک مصاحبه دشوار است یا احتمال خطا بالاست می‌توان از روش‌های دیگری مانند پیمایش پستی یا پست الکترونیک، فرم‌های خوداجرا و مصاحبه‌های گروهی وسیع استفاده کرد.

موضوعات حساس در عین حال مستلزم به‌کارگیری دقت نظرهای آماری خاصی هستند مانند انتخاب حجم نمونه مناسب، بررسی کم شماری‌ها، نرخ بی پاسخ و امتناع از ادامه روند مصاحبه، مقایسه واریانس پاسخ پرسش‌های حساس با پرسش‌های غیر حساس، بررسی میانگین و انحراف معیار پرسش‌ها و تهیه گزارشی از بازیابی آماری پاسخ‌های پرسش‌های حساس.

سادمین و برادبرن (ترجمه روشنی، ۱۳۸۸) ارزیابی میزان تهدیدآمیزی پرسش‌ها در پایان مصاحبه را به‌عنوان روش ارزیابی نتایج پرسش‌های حساس معرفی می‌کند. به این ترتیب که در پایان مصاحبه نظر پاسخگو درباره میزان شخصی بودن پرسش‌ها پرسیده می‌شود و اینکه آنها تا چه حد باعث ایجاد نگرانی یا معذوریت و تنگنا برای فرد شده‌اند.

منابع

- سادم‌ن، سیمور و برادبرن، نورمن ام. (۱۳۸۸). روش‌های طراحی پرسشنامه (ترجمه عبدالباقی روشنی). تهران: کارا پیام.
- گیلهام، بیل. (۱۳۸۴). ساخت و تحلیل پرسشنامه (ترجمه مهناز مهربابی‌زاده و سودابه بساک‌نژاد). تهران: رسش.
- Brewer, K. R. W. (1981). Estimating Marijuana Usage Using Randomized Response: Some Paradoxical Findings. **Australian Journal of Statistics**, 23, 139–148.
- Dalton, D. R.; Wimbush, J. C. & Daily, C. M. (1994). Using the Unmatched Count Technique (UCT) to Estimate Base Rates for Sensitive Behavior. **Personnel Psychology**, 47, 817–828.
- De Leeuw, E.; Callegaro, M.; Hox, J. J.; Korendijk, E. & Lensvelt-Mulders, G. (2007). The Influence of Advance Letters on Response in Telephone surveys: A Meta-analysis. **Public Opinion Quarterly**, 71, 1–31.
- De Leeuw, H. & Dillman, J. (2008). **International Handbook of Survey Methodology**, The European Association of Methodology, CIP, ISBN.
- Droitcour, J.; Caspar, R. A.; Hubbard, M. L.; Parsely, T. L.; Visscher, W. & Ezzati, T. M. (1991). **The Item Count Technique as a Method of Indirect Questioning: A Review of its Development and a Case Study Application**. New York: Wiley.
- Fox, J. A. & Tracy, P. E. (1986). **Randomized Response: A Method for Sensitive Surveys**. Newbury Park, CA: Sage.
- Imai, K.; Bullock, W.; Blair, G. & Shapiro, J. (2010). **Eliciting**

Truthful Answers to Sensitive Survey Questions: New Statistical Methods for List and Endorsement Experiments: Princeton University.

Johnson, T. P. & Van de Vijver, F. J. R. (2003). **Social Desirability in Cross-cultural Research.** Hoboken, NJ: Wiley.

Krosnick, J. A. (2009). **Question and Questionnaire Design,** Handbook of Survey Research (second Edition), James D. Wright and Peter V. Marsden (Eds). San Diego, CA: Elsevier.

Kuk, A.Y. S. (1990). Asking Sensitive Questions Indirectly. **Biometrika**, 77, 436–438.

Lang, S. (2004). **Randomized Response, Munich University,** Munich.

Lee, R. M. & Renzetti, C. M. (1993). **The Problems of Researching Sensitive Topics, an Overview and Introduction.** Newbury Park, CA: Sage.

Lensvelt-Mulders, G. J. L. M.; Hox, J. J. & Van der Heijden, P. G. M. (2005). How to Improve the Efficiency of Randomized Response Designs. **Quality and Quantity**, 39, 253–265.

Lobel, T. E. & Teiber, A. (1994). Effect of Self-esteem and Need for Approval on Affective and Cognitive Reaction: Defense and True Self-esteem Personality and Individual Differences. **American Psychological Association**, 16, 315-321

Peeters, C. F. W. (2005). **Measuring Politically Sensitive Behavior, Amsterdam:** Vrije Universiteit.

Rasinski, K. A.; Rasinski, G. B.; Baldwin, A. K.; Yeh, W. & Lee, L. (1999). Methods of Data Collection: Perception of Risks and Losses, and Motivation to Give Truthful Answers to Sensitive Survey Questions. **Applied Cognitive Psychology**, 13, 465-484.

Sieber, J. E. & Stanley, B. (1988). Ethical and Professional Dimensions of Socially Sensitive, Research. **American Psychologist**, 43, 49-55.

Sudman, S. & Bradburn, N. M. (1982). **Asking Questions: a Practical guide to Questionnaire Design**. San Francisco: Jossey Bass.

Salant, p. & Dillman, D. A. (1994). **How to Conduct your Own Survey**. New York: John Wiley and Sons.

Tourangeau, R.; Rasinski, K.; Jobe, J.; Smith, T. & Pratt, W. (1997). Sources of Error in Survey of Sexual Behavior. **Journal of Official Statistics**, 13, 341-365.

Tourangeau, R. & Yan, T. (2007). Sensitive Questions in Surveys, the American Psychological Association. **Psychological Bulletin**, 133 (5), 859-883.

Walden, G. R. (1996). **Polling and Survey Research Methods 1935-1979, An annotated Bibliography**, Greenwood Press, London.

Warner, S.L. (1965). Randomized Response: A Technique for Eliminating Evasive Response bias. **Journal of the American Statistical Association**, 60, 63-69.

Yan, T. (2016). **Asking Sensitive Questions in Surveys**. The American psychological Association, University of Michigan.